

**GUIA PREVENTIVA
SOBRE L'ASSETJAMENT
ESCOLAR I EL
CIBERASSETJAMENT**

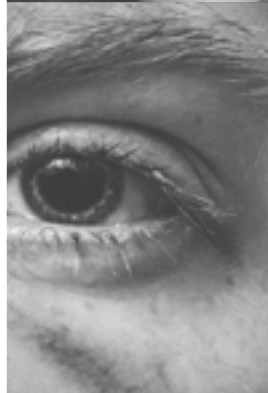

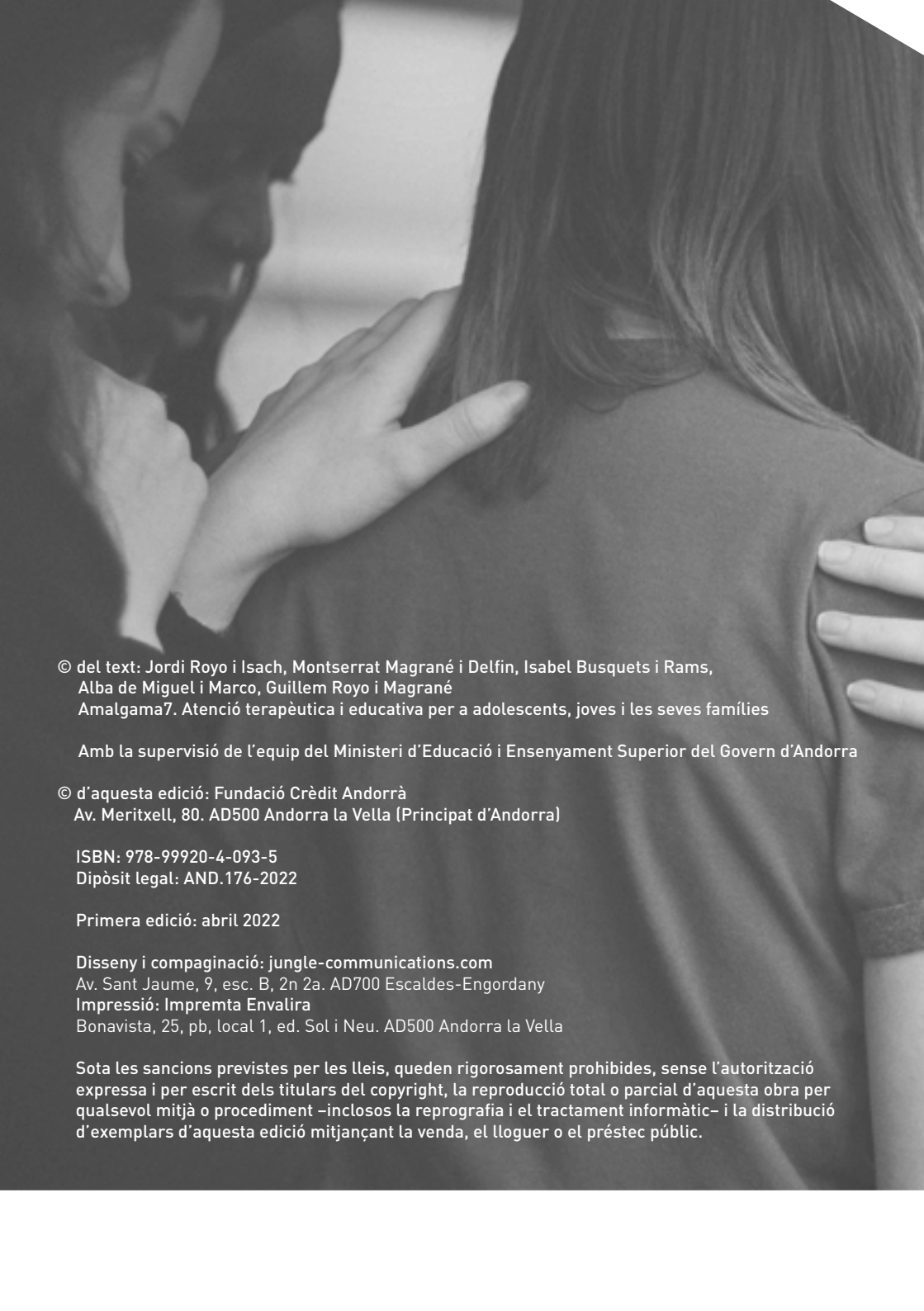
**MARES, PARES,
DOCENTS I ALUMNES:
EL DIÀLEG ÉS POSSIBLE**

Fundació
Crèdit Andorrà

més de 30 anys al servei de les persones

© del text: Jordi Royo i Isach, Montserrat Magrané i Delfin, Isabel Busquets i Rams,
Alba de Miguel i Marco, Guillem Royo i Magrané
Amalgama7. Atenció terapèutica i educativa per a adolescents, joves i les seves famílies

Amb la supervisió de l'equip del Ministeri d'Educació i Ensenyament Superior del Govern d'Andorra

© d'aquesta edició: Fundació Crèdit Andorrà
Av. Meritxell, 80. AD500 Andorra la Vella (Principat d'Andorra)

ISBN: 978-99920-4-093-5
Dipòsit legal: AND.176-2022

Primera edició: abril 2022

Disseny i compaginació: jungle-communications.com
Av. Sant Jaume, 9, esc. B, 2n 2a. AD700 Escaldes-Engordany
Impressió: Impremta Envalira
Bonavista, 25, pb, local 1, ed. Sol i Neu. AD500 Andorra la Vella

Sota les sancions previstes per les lleis, queden rigorosament prohibides, sense l'autorització expressa i per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment –inclosos la reprografia i el tractament informàtic– i la distribució d'exemplars d'aquesta edició mitjançant la venda, el lloguer o el préstec públic.

**GUIA PREVENTIVA
SOBRE L'ASSETJAMENT
ESCOLAR I EL
CIBERASSETJAMENT**

×

**MARES, PARES,
DOCENTS I ALUMNES:
EL DIÀLEG ÉS POSSIBLE**

Fundació
Crèdit Andorrà

més de 30 anys al servei de les persones

x

1. DE L'ASSETJAMENT ESCOLAR AL CIBERASSETJAMENT: CONCEPTES BÀSICS

- 1.1. Introducció i dimensió del fenomen
- 1.2. Què és l'assetjament escolar o *bullying*?
- 1.3. Característiques de l'assetjament escolar
- 1.4. Què és el ciberassetjament?
- 1.5. Característiques del ciberassetjament
- 1.6. Les causes. Per què ens maltractem?
 - 1.6.1. Factors genètics i biològics
 - 1.6.2. Factors psicològics
 - 1.6.3. Factors sociològics
 - 1.6.4. Factors familiars
- 1.7. Tipologies del maltractament
- 1.8. L'assetjament, el grup i els seus actors
- 1.9. Les víctimes
- 1.10. Els agressors
- 1.11. Els espectadors
- 1.12. La llei del silenci
- 1.13. L'esquema domini-submissió
- 1.14. Conseqüències de l'assetjament
 - 1.14.1. Síntomes físics
 - 1.14.2. Síntomes psicològics
 - 1.14.3. Síntomes socials

x

2. QUÈ PODEM FER PER DETECTAR UN CAS D'ASSETJAMENT ESCOLAR O DE CIBERASSETJAMENT?

- 2.1. La detecció
- 2.2. Indicadors i senyals d'alarma
 - 2.2.1. Indicadors
 - 2.2.2. Senyals d'alarma

ÍNDEX

3. QUÈ HEM DE FER SI SOSPITEM QUE ESTEM DAVANT D'UNA SITUACIÓ D'ASSETJAMENT ESCOLAR O DE CIBERASSETJAMENT?

- 3.1. Recomanacions per a la víctima
 - 3.1.1. Respecte a la resignació
 - 3.1.2. Respecte a la rebel·lió
 - 3.1.3. Respecte a la indiferència i la distància
 - 3.1.4. Què suposa «trencar el silenci»?
 - 3.1.4.1. Prendre consciència del problema
 - 3.1.4.2. Explicar-ho. A qui?
 - 3.1.4.3. Com hem d'actuar en cas de ciberassetjament?
- 3.2. Recomanacions per a l'agressor
 - 3.2.1. Prendre consciència
- 3.3. Recomanacions per a l'escola
 - 3.3.1. Prendre consciència
 - 3.3.2. Oferir respostes àgils i eficaces
 - 3.3.3. La prevenció
- 3.4. Recomanacions per a la família de la víctima
 - 3.4.1. Prendre consciència
 - 3.4.2. Cal evitar
 - 3.4.3. Què podem fer?
- 3.5. Recomanacions per a la família de l'agressor
 - 3.5.1. Prendre consciència
 - 3.5.2. Cal evitar
 - 3.5.3. Què podem fer?
 - 3.5.4. Què hauríem de tenir en compte?

4. DECRET DE PREVENCIÓ I TRACTAMENT DE SITUACIONS D'ASSETJAMENT ESCOLAR ALS CENTRES EDUCATIU DEL PRINCIPAT D'ANDORRA

Exposició de motius

Capítol I. Definició i característiques de l'assetjament escolar

Capítol II. La prevenció

Capítol III. Tractament de les situacions d'assetjament escolar

LA GUIA

DESTINATARIS I OBJECTIUS

Aquesta guia vol ser útil, en primer lloc, per als alumnes a partir de primària; voldria ser-ho per als pares i les mares, i tant de bo ho fos també per als docents i educadors.

El seu objectiu principal no és tan sols difondre uns coneixements bàsics sobre l'assetjament i el ciberassetjament i les seves conseqüències, sinó, i essencialment, contribuir a la sensibilització comunitària respecte de la necessitat de prevenir el maltractament entre iguals i, en cas que es produeixi, detectar-lo al més aviat possible per tal de reconduir-lo i eliminar-lo.

Tant de bo la guia pugui contribuir a generar un coneixement i un diàleg continuat entre alumnes, mares, pares i professors respecte d'una realitat, malauradament molt estesa, a la qual no hauríem de tancar els ulls.

Hem estructurat aquesta guia amb una primera part de conceptes bàsics, una segona a l'entorn de la detecció de l'assetjament escolar o del ciberassetjament, una tercera de recomanacions tant per a la víctima com per a l'agressor, l'escola i la família, i finalment hem cregut oportú esmentar el Decret del 5-10-2016 de prevenció i tractament de situacions d'assetjament escolar als centres educatius del Principat d'Andorra, ([https://www.bopa.ad/bopa/028058/Pagines/GD20161007_09_42_06\(2016-10-07_12-07-56_89855\).aspx](https://www.bopa.ad/bopa/028058/Pagines/GD20161007_09_42_06(2016-10-07_12-07-56_89855).aspx)), que té com a objecte regular les actuacions i els procediments que els centres educatius del Principat d'Andorra han de seguir davant d'una situació d'assetjament escolar (adjuntem els disset articles del Decret com a annex al final de la guia).

1.

DE L'ASSETJAMENT
ESCOLAR AL
CIBERASSETJAMENT:
CONCEPTES BÀSICS

1.1.

INTRODUCCIÓ I DIMENSIÓ DEL FENOMEN

L'assetjament escolar (*bullying*) i el ciberassetjament (a través d'internet) són formes de violència que només afecten les víctimes? S'exerceixen essencialment per tal d'humiliar, de marginalitzar, de menystenir l'altre? Qui són «els altres»? Els altres són els diferents? Es maltracta bàsicament pel color de la pell, per l'idioma que es parla, per l'orientació o la condició sexual, per l'edat, pel sexe, per característiques físiques o psicològiques específiques?

Qui són els assetjadors? Són, simplement, els individus menys empàtics i més problemàtics? Són el resultat d'un aprenentatge o d'una cultura de violència?

A escala mundial, l'assetjament escolar és una de les formes més generalitzades de violència escolar, que afecta un de cada tres alumnes, cosa que significa que més del 30% ha estat víctima d'assetjament escolar i ciberassetjament (UNESCO, 2020).

Sembla evident, doncs, que l'assetjament escolar és un problema global que no afecta només els alumnes, sinó també els professors i especialment les famílies, però que moltes vegades –massa vegades– no es percep com a tal. Per què?

12.

QUÈ ÉS L'ASSETJAMENT ESCOLAR O 'BULLYING'?

Que l'assetjament s'anomeni escolar no vol dir que el maltractament es produeixi només en l'àmbit de l'escola. Quan una noia o un noi són assetjats, ho poden ser en tots els seus espais de relació, com ara els nuclis d'oci, culturals, esportius i, fins i tot, des de les xarxes socials. Cal tenir present que la intimidació que es produeix en un poble, en una parròquia o en un context social més reduït pot afectar tota la vida de la víctima, perquè tots els espais de relació estan units entre ells (Horno i Ferreres, 2016).

El concepte *bullying* deriva de la paraula anglesa *bully*, que es podria traduir com a 'intimidació', i es refereix al fet de violentar-se entre iguals. En aquest cas, un estudiant –l'agressor– que maltracta un altre estudiant –la víctima.

1.3.

CARACTERÍSTIQUES DE L'ASSETJAMENT ESCOLAR

Perquè la intimidació sigui considerada *bullying* s'han de donar almenys tres condicions (Olweus, 1998):

- ▶ Que sigui una agressió repetida en el temps.
- ▶ Que hi hagi un desequilibri de poder que faci que la víctima no pugui defensar-se.
- ▶ Que hi hagi intencionalitat de fer mal per part de l'agressor.

Respecte a aquesta tercera condició, considerem que també s'hi haurien d'incloure, i en primer lloc, els sentiments de la víctima.

Moltes vegades, els agressors manifesten, un cop assabentats del dany ocasionat, que no tenien cap intenció de fer mal a la víctima i que les seves «burles» les feien simplement per divertir-se.

Sigui quina sigui la intencionalitat de l'agressor, l'equip que ha elaborat aquesta guia considera que s'haurien de tenir en compte, d'una manera prioritària, els efectes de malestar emocional que hagi pogut experimentar la víctima a conseqüència de les accions fetes per l'agressor (Amalgama7 i Fundació Privada Portal, 2019).

14.

QUÈ ÉS EL CIBERASSETJAMENT?

La violència escolar comprèn, en l'actualitat, dues modalitats d'intimidació: l'assetjament escolar (*bullying*) i el ciberassetjament escolar (*ciberbullying*).

Ambdues són formes de maltractament contra les quals totes les noies i nois tenen dret a ser protegits (Salmerón i Inostroza, 2016).

El ciberassetjament és una forma d'assetjament que es duu a la pràctica a través d'internet. En molts casos s'inicia a les xarxes socials i en altres canals de comunicació virtuals.

En aquesta situació, l'alumne és assetjat per un o més companys per mitjà de la xarxa i de maneres molt diverses: missatges amenaçadors a través del mòbil o del correu electrònic, imatges compromeses penjades a les xarxes socials, creació de perfils falsos, etc. L'objectiu és humiliar, ridiculitzar i/o intimidar la víctima.

15.

CARACTERÍSTIQUES DEL CIBERASSETJAMENT

L'assetjament per internet (ciberassetjament) té algunes característiques pròpies que cal tenir en compte:

- ▶ **Vies:** el maltractament es duu a terme a través d'eines tecnològiques com ara el mòbil o l'ordinador i es visualitza en distints canals: missatgeria, xarxes socials, YouTube, pàgines web, Instagram, Facebook, etc.
- ▶ **Anonimat:** sovint l'agressor (o agressors) envien missatges anònims o signats amb pseudònims.
- ▶ **Perdurabilitat:** es poden generar accions de maltractament des de qualsevol lloc i d'una manera continuada, de manera que els seus efectes es perllonguen en el temps.
- ▶ **Grup:** pot haver-hi més d'un assetjador actuant simultàniament i, fins i tot, pot haver-hi d'altres estudiants (o coneguts) que en tenen coneixement (espectadors). D'aquesta manera s'estableix una col·laboració entre ells per tal de compartir imatges o missatges ridiculitzadors o amenaçadors i fer-ne difusió.

Gairebé tots els alumnes enquestats d'entre 10 i 17 anys identifiquen què és l'assetjament escolar i el ciberassetjament i, segons l'Enquesta de convivència escolar d'Andorra del 2019, gairebé 4 de cada 10 estudiants (37%) d'entre 10 i 13 anys i un 28% d'entre 12 i 16 anys o més passen por perquè pensen que poden convertir-se en víctimes. A partir de les dades aportades per l'organització internacional Save The Children, sabem que el 23% dels estudiants europeus de la franja d'edat esmentada han participat en algun tipus de violència o humiliació (Save The Children, 2018).

1.6.

LES CAUSES: PER QUÈ ENS MALTRACTEM?

El ciberassetjament és un fenomen molt recent i està lligat a l'accés a internet i als aparells electrònics que s'hi connecten. D'altra banda, l'assetjament escolar és molt antic i ja el trobem documentat, globalment, en els mateixos orígens de l'escola. Per què hi ha persones, en aquest cas estudiants, que en maltracten d'altres? Hi ha factors predisposants?

1.6.1. FACTORS GENÈTICS I BIOLÒGICS

Hi ha persones, fins i tot animals, que neixen amb uns nivells d'agressivitat més alts que d'altres. Complementàriament a les causes hereditàries per part de la família materna, la paterna o totes dues, hi ha estudis recents que aporten que podrien ser diversos i múltiples els gens implicats en la codificació de l'agressivitat. També hi ha estudis hormonals que apunten en aquesta direcció.

1.6.2. FACTORS PSICOLÒGICS

La violència és instintiva i alhora una de les formes de l'expressió humana, i pot aparèixer en qualsevol moment, al llarg de la vida, en algunes persones més que en d'altres. Les respostes irritades, desafiantes i fins i tot agressives fan eclosió amb força arribada l'adolescència.

Molts alumnes, sobretot de secundària, tindran respostes de violència per manifestar la seva necessitat de diferenciar-se, de transgredir o simplement de dominar. Disfuncions conductuals o trastorns associats, com per exemple la desmotivació o el fracàs escolar, els conflictes familiars, el consum de substàncies psicoactives, les disfuncions alimentàries, l'abús del mòbil, les xarxes socials i els videojocs, o altres trastorns psicopatològics poden ser rellevants a l'hora d'entendre conductes de maltractament, ja sigui en el rol de víctima, en el d'observador o en el d'agressor.

1.6.3. FACTORS SOCIOLÒGICS

Les societats del benestar, les anomenades del primer món, tendeixen a afavorir l'individualisme, la competitivitat i el consumisme. Per la seva banda, els mitjans de comunicació tendeixen a minimitzar la violència, o a presentar-la associada a l'*impactisme* (els programes grocs) o a l'oci (*reality show*).

La trivialització de la violència es transmet des d'una determinada cinematografia, des de sèries televisives, programes de successos truculents, anuncis publicitaris, internet, jocs virtuals, etc. La banalització de la violència i la seva presentació com una forma més de consum pot contribuir, en alguns adolescents, a fomentar un sentiment de falta de responsabilitat i de mimetisme.

D'altra banda, polítiques socioeconòmiques que afavoreixen la desigualtat, les bosses de pobresa i la marginalitat en general són causes que també contribueixen a l'expansió de la violència.

1.6.4. FACTORS FAMILIARS

L'estil educatiu de moltes famílies es basa en la sobreprotecció dels fills, és a dir, en la tendència a magnificar-ne els èxits i a minimitzar-ne o ignorar-ne els errors. També hi ha un estil caracteritzat per la delegació, és a dir, per la tendència a delegar la funció educativa dels pares en altres agents socials, entre els quals l'escola. I hi ha famílies que adopten un estil permissiu i, per tant, eduquen els fills des de la tendència a no observar uns límits necessaris quant a patrons horaris, d'alimentació, d'oci, de rendiment escolar, de convivència i tracte familiar, etc.

Aquests estils educatius familiars esdevindran rellevants en els distints rols que adoptaran en el futur molts dels alumnes implicats en situacions d'assetjament escolar i ciberassetjament.

Pel que fa a l'origen del maltractament entre iguals, l'Organització Mundial de la Salut (OMS), en el seu *Informe mundial sobre la violència i la salut*, manifesta, entre altres aspectes, que «cap factor per si mateix explica per què algunes persones tenen comportaments violents respecte a d'altres o per què la violència és més prevalent en algunes comunitats que en altres. La violència és el resultat de l'acció recíproca i complexa de factors individuals, relacionals, socials, culturals i ambientals», i en remarca els següents:

- ▶ La pertinença del menor a una família desestructurada.
- ▶ La marginació socioeconòmica o la pobresa.
- ▶ L'absentisme i el fracàs escolar.
- ▶ La carència d'oportunitats laborals.
- ▶ La transmissió d'imatges i actituds violentes.
- ▶ El consum d'alcohol i altres drogues.
- ▶ Els trastorns de personalitat i del comportament.
- ▶ La insuficiència de l'ensenyament.

TIPOLOGIES DEL MALTRACTAMENT

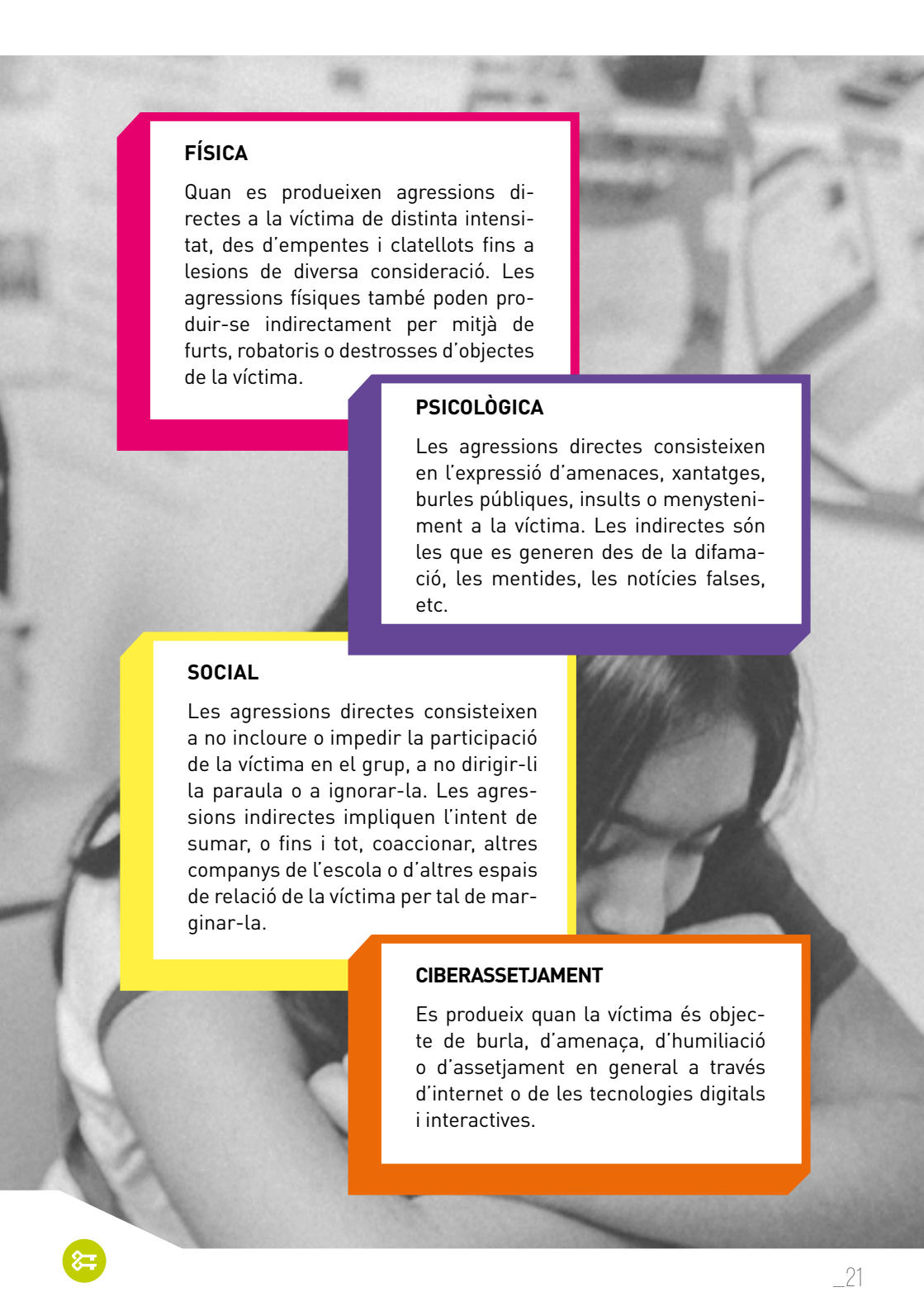

Entenem per assetjament escolar el maltractament físic o psicològic continuat i persistent que una o més persones exerceixen d'una manera intencionada a una mateixa persona fins a arribar a victimitzar-la.

Aquest maltractament pot arribar a prendre moltes i variades formes; de vegades, el llinar que el separa de la broma pesada o de la ridiculització és molt fràgil.

Els motius d'un maltractament poden ser molt diversos: l'aspecte físic, l'alçada, el pes, el color de la pell, la raça, la cultura o la religió que es professa, el fet de ser el primer o l'últim de la classe, de ser el menys destacat en les classes d'educació física o bé en la realització dels esports escolars, etc.

Les formes del maltractament poden ser també diverses: insults, malnoms, amenaces, marginació, xantatges, furt, robatoris, mentides, extorsions, agressions físiques, etc. Aquestes formes de maltractament es poden agrupar en les tipologies següents:

FÍSICA

Quan es produeixen agressions directes a la víctima de distinta intensitat, des d'empentes i clatellots fins a lesions de diversa consideració. Les agressions físiques també poden produir-se indirectament per mitjà de furt, robatoris o destrosses d'objectes de la víctima.

PSICOLÒGICA

Les agressions directes consisteixen en l'expressió d'amenaques, xantatges, burles públiques, insults o menystiment a la víctima. Les indirectes són les que es generen des de la difamació, les mentides, les notícies falses, etc.

SOCIAL

Les agressions directes consisteixen a no incloure o impedir la participació de la víctima en el grup, a no dirigir-li la paraula o a ignorar-la. Les agressions indirectes impliquen l'intent de sumar, o fins i tot, coaccionar, altres companys de l'escola o d'altres espais de relació de la víctima per tal de marginar-la.

CIBERASSETJAMENT

Es produeix quan la víctima és objecte de burla, d'amenaça, d'humiliació o d'assetjament en general a través d'internet o de les tecnologies digitals i interactives.

1.8.

L'ASSETJAMENT, EL GRUP I ELS SEUS ACTORS

L'assetjament/ciberassetjament no és només una agressió generada per un alumne contra un altre. El grup hi tindrà un paper fonamental. Les persones pertanyents al grup hi participaran essencialment amb tres rols diferents: l'agressor (o agressors), la víctima i l'espectador (o espectadors). Aquests rols no són excloents entre ells, ni tampoc estàtics en el temps.

Els actors participants en un conflicte de maltractament entre iguals es poden representar en un esquema en forma de triangle, com també els diversos rols que hi poden adoptar (Ortega, 2005).

1.9.

LES VÍCTIMES

Determinats aspectes dels alumnes, com ara tenir sobre-pès, estar molt prim, ser molt alt o molt baix, tartamudejar, tenir algun tic facial, gestual o gutural, tenir alguna dificultat motriu i de discapacitat en general, etc., són molt probablement motius pels quals l'afectat serà fàcilment objecte de burla per part d'alguns determinats «companys» que, amb el seu comportament de menyspreu o de maltractament, es vantaràn de la seva aparent superioritat.

Moltes vegades, aquests nois i noies, si estan acomplexats per allò que consideren una característica que els impedeix encaixar amb la resta de companys, se sentiran especialment culpables i, involuntàriament, acabaran legitimant les conductes agressores dels seus maltractadors, que poden viure com a lògiques o basades en veritats.

En aquests casos seran freqüents les respostes de culpabilització, d'automenyspreu o de baixa autoestima, uns sentiments que poden afectar sensiblement el seu rendiment escolar i les relacions familiars i socials en general. Tendiran a l'aïllament i al retraïment social, a «amagar-se» dels altres, i fins i tot poden expressar el seu malestar emocional mitjançant diverses conductes d'autolesió. Així doncs, a més de les agressions psíquiques i físiques a les quals poden estar sotmesos, també haurem de considerar les lesions –físiques i psíquiques– que són capaces d'autoinfringir-se.

En altres casos, alguns nois i noies poden sentir-se subjectivament maltractats –i alhora ho poden ser objectivament– per característiques menys evidents, com ara la indefinició sexual o l'orientació o la condició sexual, la convicció de tenir el penis petit, la hipersensibilitat relacionada amb el període menstrual, la convicció que els docents són conscients o fins i tot còmplices del maltractament dels altres (atès que «no fan res»), la timidesa i la introversió, l'excessiva sudoració o la facilitat per bloquejar-se, les gelosies dels altres per la seva condició intel·lectual, emocional o física més agraciada, etc.

Aquests nois i noies, com els altres, necessitaran una ajuda especialitzada per tal de determinar fins a quin punt aquests assetjaments són objectius o subjectius. La convicció d'haver estat, almenys una vegada, víctima d'assetjament escolar o de ciberassetjament és molt considerable. Diversos estudis ho confirmen. En el cas d'Andorra i l'Enquesta de convivència escolar (2019) feta a alumnes de primera ensenyança d'entre 10 i 13 anys, el 59,5% reconeix haver patit almenys un cop burles o insults, mentre que els alumnes de segona ensenyança, d'entre 12 i 16 anys o més, ho reconeix en un 46,5% dels casos. I en el cas del ciberassetjament, entre el alumnes de 10 a 13 anys, el 10,4% experimenta haver estat assetjat, i el 10,7% d'alumnes de 12 fins a 16 anys o més manifesten haver estat víctima de violèn-

cia psicològica a través d'internet. En l'estudi realitzat per Amalgama7 a alumnes catalans d'entre 12 i 17 anys, el 40,9% dels enquestats reconeixen haver estat víctima d'assetjament escolar i un 14,5%, de ciberassetjament. La Fundació FC Barcelona, en un estudi aplicat al camp de l'esport, remarca que un 20% dels nois i noies enquestats van manifestar haver patit abusos físics i psicològics. En un estudi amb alumnes europeus, dut a terme per l'entitat Save The Children, s'aporta que un 52% va patir algun tipus de violència o humiliació. En aquest mateix sentit, l'informe de la Net Children Go Mobile, que va incloure set països europeus i 3.500 nois i noies enquestats de la mateixa edat, va concloure, entre altres qüestions, que hi havia un 12% de víctimes de ciberassetjament (Mascherani i Ólafsson, 2014).

1.10.

ELS AGRESSORS

Moltes vegades, l'agressor no és prou conscient del maltractament que genera, és a dir, no és prou conscient del patiment de la víctima. En altres casos, pot ser una conducta apresada, atès que molts cops l'agressor ha estat precisament maltractat en la seva infantesa o a l'inici de l'adolescència.

Sovint es maltracta simplement perquè és «divertit» i, per tant, perquè genera plaer. Si la víctima reacciona des de l'enuig, amb resistència, amb desconcert o de qualsevol altra manera, serà la prova evident que el maltractament «funciona», i l'agressor tendirà a repetir-lo, sobretot si els altres companys, dins del grup, amb rol d'observadors, li riuen les gràcies.

Els agressors poden ser alhora víctimes d'una disfunció familiar, escolar o social, o d'un trastorn psicopatològic. En aquest sentit, hauria de ser un objectiu social, i sobretot escolar, identificar els agressors, no només per penalitzar les seves accions de la manera més eficaç possible, sinó també per oferir-los l'ajuda assistencial més adequada per afavorir la reconducció i l'extinció de les seves conductes d'intimidació.

Contràriament a allò que sembla, la conducta de burlar-se, de menystenir o d'humiliar l'altre no és minoritària. L'entitat Save The Children xifra en un 23% els estudiants de 10 a 17 anys que han participat en alguna mena de violència o humiliació, i en un 82% els estudiants d'aquesta mateixa franja d'edat que han vist algun tipus de violència o humiliació a la seva escola.

En l'Enquesta de convivència escolar d'Andorra, en la qual van participar 3.639 alumnes d'entre 10 i 16 anys o més, el 52% dels estudiants de primera ensenyança d'entre 10 i 13 anys manifesten que hi ha casos de maltractament a la seva escola (el 43% creu que n'hi ha pocs i un 9%, bastants). Pel que fa als alumnes de segona ensenyança, de 12 a 16 anys o més, un 54% reconeix que hi ha casos de maltractament a la seva es-

cola (un 45% creu que n'hi ha pocs i un 9%, bastants). Hi ha més proporció de noies que de nois que reconeixen situacions de maltractament (Enquesta de convivència escolar d'Andorra, 2019). En un estudi realitzat per Amalgamma7 a Catalunya, en el qual van participar 1.507 estudiants d'entre 12 i 17 anys, gairebé un 28% reconeixen que, almenys una vegada, havien assetjat altres alumnes. En el cas dels nois, el percentatge s'eleva fins al 41,3%, mentre que en les noies no arriba al 16%. Les diferències de gènere, en el rol d'agressor, són elevades. Del 14% de nois i noies que reconeixen que la seva agressió no havia sigut només psicològica, sinó també física, un 25,2% eren nois mentre que en el cas de les noies no arribava al 4%.

Cal tenir en compte que l'assetjament augmenta a partir dels 14-15 anys.

1.11.

ELS ESPECTADORS

L'espectador (espectadors) o observador (observadors) esdevé un element clau en l'esquema de l'agressió. Es tracta d'aquells nois i noies que són coneixedors, fins i tot testimonis, de l'assetjament que l'agressor (o agressors) infringeix a la víctima.

El seu rol és fonamental, atès que si es posiciona a favor de la víctima, és a dir, en defensa seva, l'agressió, en la majoria dels casos, tendeix a minvar, fins i tot a desaparèixer. Posar-se al costat de la víctima no vol dir, necessàriament, enfrontar-se directament a l'agressor, sinó que pot ser suficient adoptar una actitud activa de demanar ajuda, en nom de la víctima, als adults referents (mestres, pares, mares, etc.).

Si, per contra, l'espectador (o observador) adopta una actitud de col·laborar o d'animar l'agressor en la seva conducta d'assetjament cap a la víctima, l'agressió tendirà a incrementar-se i a perpetuar-se en el temps. En aquest cas, l'espectador adoptarà el rol de còmplice de l'agressor i, per tant, encara que de manera indirecta, esdevindrà un agressor associat.

També es produeixen situacions en què l'espectador no adopta una actitud de suport respecte de l'agressor, però tampoc fa res per impedir l'assetjament. En aquest cas, l'agressió té moltes probabilitats de continuar, atès que si l'agressor no rep cap impacte advers, cap oposició, tendirà a repetir la mateixa conducta d'intimidació.

1.12.

LA LLEI DEL SILENCI

És un fenomen que es produeix quan els espectadors no fan res per impedir l'agressió per por de convertir-se en víctimes (Calmaestra *et al.*, 2016).

1.13.

L'ESQUEMA DOMINI-SUBMISSIÓ

En aquest esquema hi participen els agressors, els espectadors que adopten un rol de col·laboració, actiu o passiu, amb els agressors, i, malauradament, les víctimes que en pateixen els efectes. Es tracta de les conseqüències que tenen les agressions intencionades i reiterades, tant de caràcter psicològic, com físic i d'exclusió social, que generen en la víctima una vivència de submissió i, per tant, d'inddefensió.

El rol de l'espectador esdevé clau per revertir una situació de maltractament entre iguals. En aquest sentit caldrà tenir molt en compte la seva pròpia percepció. En l'estudi esmentat d'Amalgama7, gairebé el 40% dels alumnes de 12 a 17 anys enquestats reconeixen que ser espectador d'accions d'assetjament escolar o ciberassetjament i no intervenir-hi et converteix en còmplice. Un 20,7% hi està en contra i gairebé el 40% restant manifesten no saber-ho.

1.14.

CONSEQUÈNCIES DE L'ASSETJAMENT

Les conseqüències de l'assetjament escolar o el ciberassetjament per a les víctimes són diverses i afecten diferents àmbits de la seva vida. Des d'una perspectiva clínica, sovint presentaran la simptomatologia següent:

1.14.1. SÍMPTOMES FÍSICS

- ▶ Trastorns del son
- ▶ Dolor abdominal
- ▶ Cefalees
- ▶ Apatia i fatiga
- ▶ Enuresi secundària
- ▶ Pèrdua de les ganes de menjar
- ▶ Pèrdua de pes
- ▶ Tics, marejos, vertígens
- ▶ Lesions diverses

1.14.2. SÍMPTOMES PSICOLÒGICS

- ▶ Baixa autoestima
- ▶ Tendència a la frustració, tristesa
- ▶ Negació a parlar del tema
- ▶ Dificultats de concentració
- ▶ Ansietat
- ▶ Depressió
- ▶ Conductes d'aïllament
- ▶ Introspecció
- ▶ Autolesions, ideació suïcida
- ▶ Gestualitats o intents autolítics (suïcides)

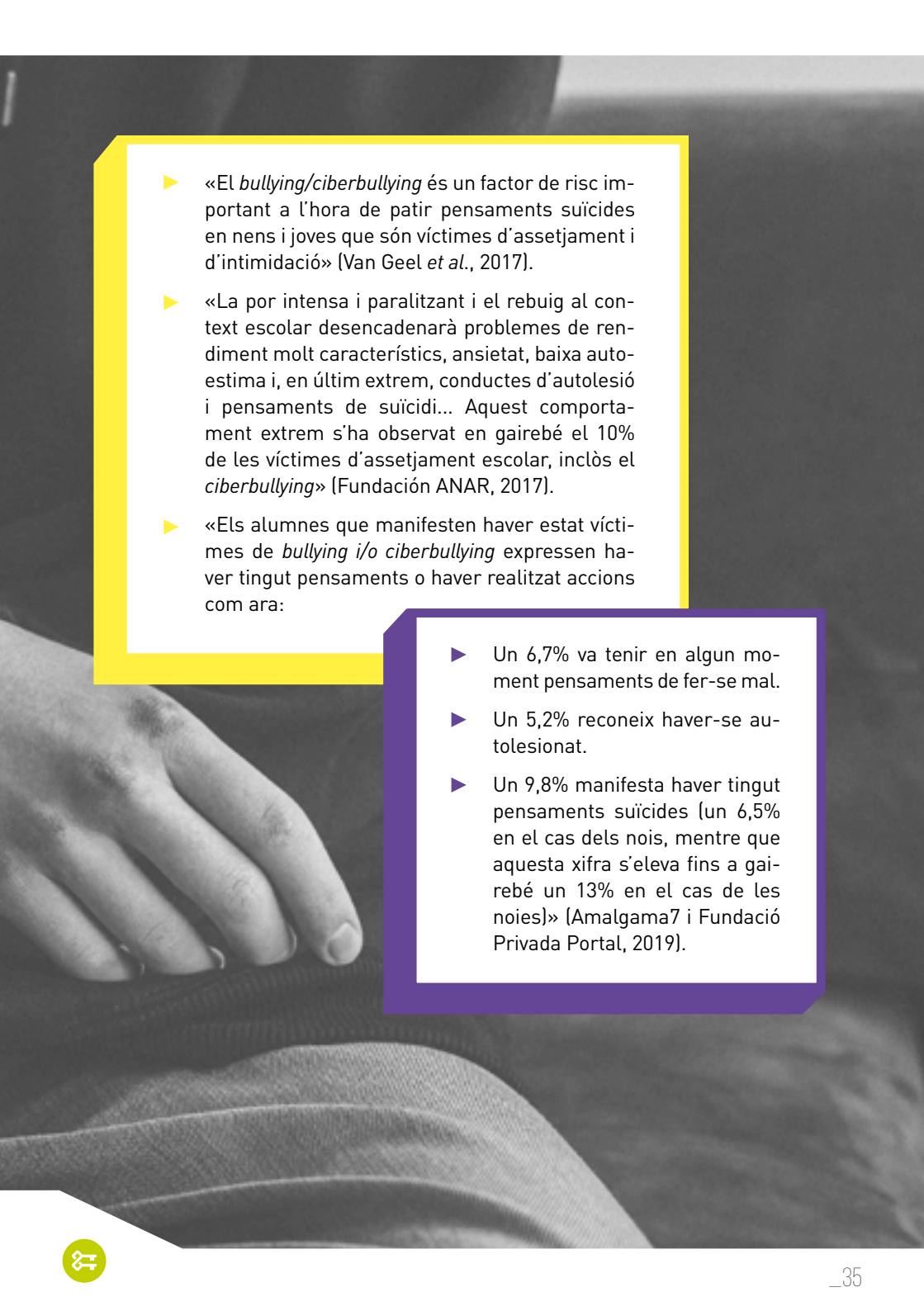
1.14.3. SÍMPTOMES SOCIALS

- ▶ No voler anar a l'escola
- ▶ Absències repetides a classe
- ▶ Deixar de connectar-se a internet
- ▶ Connectar-se a internet més sovint de l'habitual
- ▶ Disminució del rendiment escolar
- ▶ Desmotivació en activitats extraescolars

L'Organització Mundial de la Salut (OMS) ja va advertir l'any 2010 que «el *bullying* és un important problema de salut pública, atès que les conseqüències es prolonguen fins a l'edat adulta».

Sobre les autolesions i els intents autolítics, s'hi han manifestat diversos autors:

-
- ▶ «El *bullying*/*ciberbullying* és un factor de risc important a l'hora de patir pensaments suïcides en nens i joves que són víctimes d'assetjament i d'intimidació» (Van Geel *et al.*, 2017).
 - ▶ «La por intensa i paralitzant i el rebuig al context escolar desencadenarà problemes de rendiment molt característics, ansietat, baixa autoestima i, en últim extrem, conductes d'autolesió i pensaments de suïcidi... Aquest comportament extrem s'ha observat en gairebé el 10% de les víctimes d'assetjament escolar, inclòs el *ciberbullying*» (Fundación ANAR, 2017).
 - ▶ «Els alumnes que manifesten haver estat víctimes de *bullying* i/o *ciberbullying* expressen haver tingut pensaments o haver realitzat accions com ara:

- ▶ Un 6,7% va tenir en algun moment pensaments de fer-se mal.
- ▶ Un 5,2% reconeix haver-se autolesionat.
- ▶ Un 9,8% manifesta haver tingut pensaments suïcides (un 6,5% en el cas dels nois, mentre que aquesta xifra s'eleva fins a gairebé un 13% en el cas de les noies)» (Amalgama7 i Fundació Privada Portal, 2019).

2.

QUÈ PODEM FER
PER DETECTAR
UN CAS D'ASSETJAMENT
O DE CIBERASSETJAMENT?

21.

LA DETECCIÓ

En totes les situacions en què hi ha maltractament d'una persona cap a una altra, si la víctima no l'explica o el comunica i, al contrari, el justifica o l'amaga, aquest maltractament pot quedar invisibilitzat i, per tant, serà de difícil detecció. Una de les característiques de l'assetjament escolar o del ciberassetjament és sovint la dificultat per detectar-lo, atès que les víctimes solen optar pel silenci i l'aïllament.

En l'estudi realitzat per la Fundació Barça, els estudiants enquestats manifestaven que «el professorat percep només alguna acció puntual, però no la trajectòria de l'agressió» [Fundació FC Barcelona, 2019].

En l'estudi d'Amalgama7 i en relació amb les preguntes plantejades a pares i mares d'estudiants catalans d'entre 12 i 17 anys, i en concret en el cas dels que havien estat víctimes d'assetjament escolar o ciberassetjament, gairebé un terç de les famílies van assenyalar que eren «coneixedores que els seus fills/es havien estat víctimes de maltractament». Aproximadament un altre terç ens informaren que «en sospitàvem alguna cosa», i el terç restant manifestava «no saber-ne res» [Amalgama7 i Fundació Privada Portal, 2019].

En l'estudi de l'Enquesta de convivència escolar d'Andorra i en relació amb les preguntes plantejades als estudiants d'entre 10 i 16 anys o més, es detecta que, a mesura que augmenta l'edat, els pares, docents o referents adults són menys coneixedors de l'assetjament. Es constata també que, entre els alumnes de 10 a 13 anys, la meitat creuen que els pares estan informats («els pares ho saben tot»), un 26% pensen que els pares saben algunes coses, un 10% no saben quin grau de coneixement en poden tenir i el 13% restant relata que els pares no en són coneixedors («no saben res»).

Entre els alumnes de segona ensenyança (fins a 16 anys o més), 3 de cada 10 pensen que els pares ho saben tot, un 32% pensa que els pares saben algunes coses, un 10% no sap si els pares en tenen prou coneixement i el 27% restant manifesta que els pares no en saben res.

En relació amb els docents, el 17% dels alumnes de 10 a 13 anys pensen que els professors ho saben tot, i l'11% dels estudiants de fins a 16 anys o més també pensen que els professors ho saben tot. Gairebé 2 de cada 10 alumnes de primera ensenyança pensen que els professors no en són coneixedors, mentre que gairebé un 34% dels alumnes de segona ensenyança creuen, així mateix, que els seus docents no en saben res (Enquesta de convivència escolar d'Andorra, 2019).

2.2.

INDICADORS I SENYALS D'ALARMA

En molts casos, els nois i noies maltractats tendiran a no comunicar-ho als pares, mares, professors o a d'altres adults referents.

Les reaccions al maltractament poden ser diverses. Caldrà estar atents a alguns indicadors i/o senyals d'alarma.

2.2.1. INDICADORS

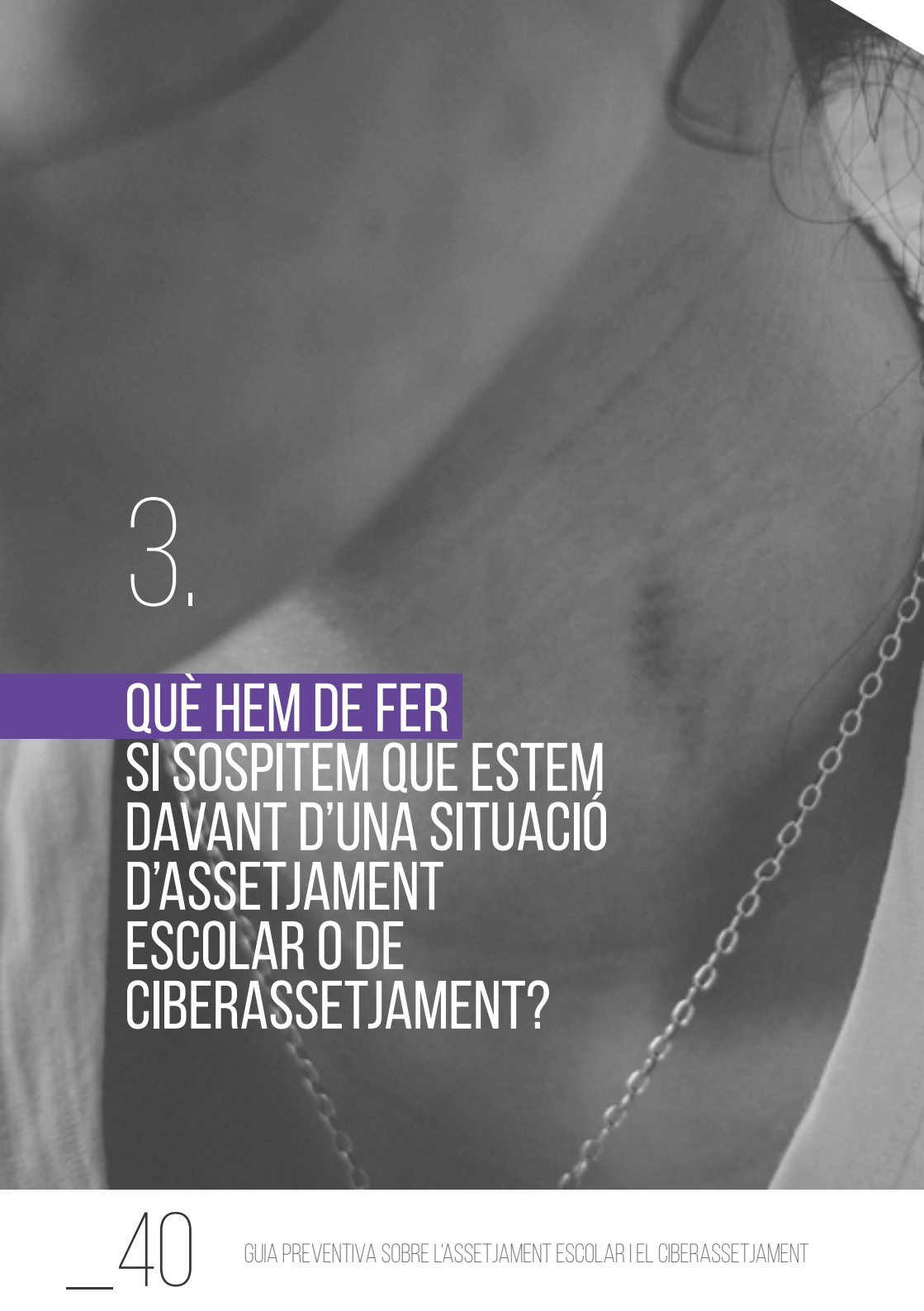
- ▶ Canvis sobtats en l'estat d'ànim
- ▶ Queixes psicossomàtiques (mal de panxa, mal de cap...)
- ▶ Canvis en els ritmes del son
- ▶ Augment de l'ansietat
- ▶ Estats anímics depressius
- ▶ Plor sobtat i incontrolat
- ▶ Atemoriment
- ▶ Augment de la irritabilitat
- ▶ Autolesions

2.2.2. SENYALS D'ALARMA

- ▶ No voler anar a l'escola
- ▶ Deixar d'anar a l'escola
- ▶ Disminució del rendiment escolar
- ▶ Tendència a l'aïllament, retraïment
- ▶ Desinterès per les activitats extraescolars
- ▶ Augment de l'oci paralitzant (addicció a les pantalles)

3.

QUÈ HEM DE FER
SI SOSPITEM QUE ESTEM
DAVANT D'UNA SITUACIÓ
D'ASSETJAMENT
ESCOLAR O DE
CIBERASSETJAMENT?

3.1.

RECOMANACIONS PER A LA VÍCTIMA

Quan una noia o un noi és assetjat pot arribar a tenir por, vergonya, sentiments d'inferioritat, i fins i tot arribar a creure's els arguments del maltractador, pensar que és lògic que «essent com soc ningú vulgui ser amic meu» i, per tant, tendir a no dir-ne res a ningú.

Les reaccions dels nois o noies victimitzats poden ser múltiples. Les simplifiquem en els dos estils de resposta més freqüents: la resignació i, per tant, un cert grau aparent d'acceptació, i la rebel·lió, és a dir, l'intent d'enfrontar-se directament amb l'assetjador (qüestió realment difícil quan el maltractador no és un de sol, sinó que és un grup, encara que sigui reduït).

Aquests dos estils de resposta els considerem inadequats.

Per què?

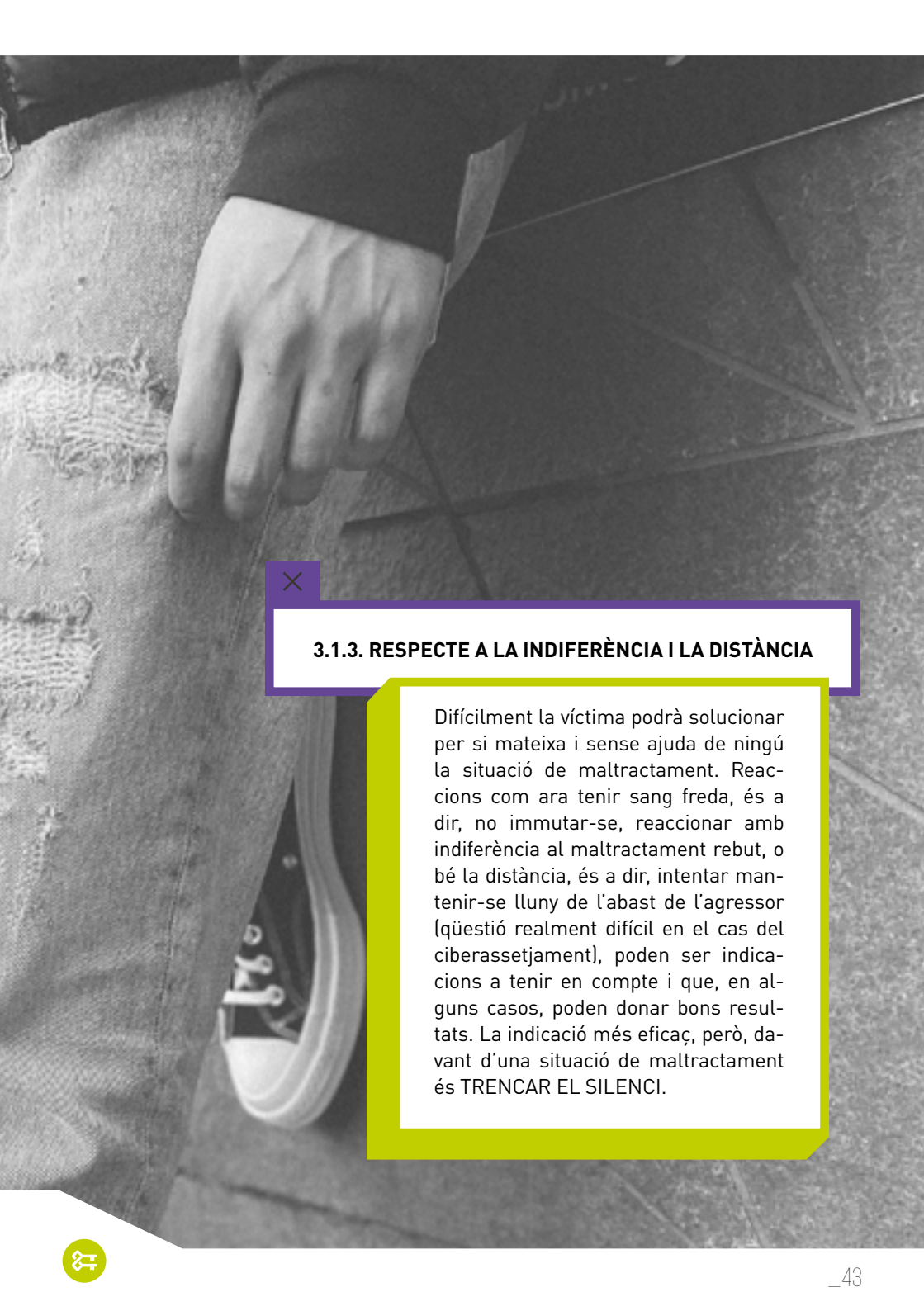
3.1.1. RESPECTE A LA RESIGNACIÓ

Aquesta forma de resposta difícilment conduirà a l'extinció del maltractament, ja que els maltractadors ho poden viure com un triomf, com un sotmetiment de l'altre, com una acceptació implícita. La víctima serà fàcilment identificada com un «còvard», com algú que ja no se sap defensar i, per tant, serà més assetjada.

3.1.2. RESPECTE A LA REBEL·LIÓ

Alguns alumnes victimitzats, de vegades fins i tot per indicació dels mateixos pares, tenen la tendència a reaccionar a la violència des de la violència. Aquesta forma de resposta, per bé que lògica, pot resultar perillosa pel risc d'accidents i de lesions que se'n poden derivar, però alhora també perquè és poc eficaç. L'assetjament es pot convertir en una baralla i, d'aquesta manera, pot quedar fins i tot emmascarada la conducta de *bullying* per part de l'assetjador i, alhora, encara que hi hagi més probabilitats, no necessàriament es tendirà a l'extinció de la conducta.

3.1.3. RESPECTE A LA INDIFERÈNCIA I LA DISTÀNCIA

Difícilment la víctima podrà solucionar per si mateixa i sense ajuda de ningú la situació de maltractament. Reaccions com ara tenir sang freda, és a dir, no immutar-se, reaccionar amb indiferència al maltractament rebut, o bé la distància, és a dir, intentar mantenir-se lluny de l'abast de l'agressor (qüestió realment difícil en el cas del ciberassetjament), poden ser indicacions a tenir en compte i que, en alguns casos, poden donar bons resultats. La indicació més eficaç, però, davant d'una situació de maltractament és **TRENCAR EL SILENCI**.

3.1.4. QUÈ SUPOSA «TRENCAR EL SILENCI»?

3.1.4.1. PRENDRE CONSCIÈNCIA DEL PROBLEMA

- ▶ La violència, l'assetjament, la intimidació, la burla, el maltractament en general, són comportaments que no es poden justificar.
- ▶ Cap alumne té dret a maltractar-ne un altre.
- ▶ El maltractament és sempre un abús.
- ▶ La víctima no és la culpable. No ha fet res mal fet.
- ▶ Un alumne victimitzat no està sol. Pot tenir l'ajuda d'adults referents (mares, pares, professors, tribunals, etc.).

3.1.4.2. EXPLICAR-HO. A QUI?

- ▶ La mare, el pare o bé una figura materna o paterna.
- ▶ Un amic, una amiga, una persona que sigui propera sempre pot ajudar.
- ▶ Les mares i pares d'un amic o d'una amiga difícilment restaran indiferents.
- ▶ En el context familiar hi sol haver alguna persona més referent: germà, germana, tiet, tieta, avi, àvia...
- ▶ En el context de l'escola hi sol haver alguna figura més referent (monitor/a de menjador, tutor/a, direcció...).

3.1.4.3. COM HEM D'ACTUAR EN CAS DE CIBERASSETJAMENT?

- ▶ No contestant les burles, assetjaments o provocacions en general.
- ▶ Advertint l'assetjador, o el grup implicat, que pot estar cometent un delict.
- ▶ Guardant totes les proves rebudes (missatges, fotografies, dibuixos, gràfics, etc.).
- ▶ Bloquejant el contacte.
- ▶ Comunicant-ho a un adult referent.
- ▶ Fent ús, si es té, de l'app b-resol: és una aplicació mòbil i web amb la qual es pot alertar els interlocutors del centre escolar de qualsevol situació d'intimidació (assetjament escolar, ciberassetjament). Permet informar d'una manera segura i senzilla i ho poden fer tant les víctimes com els espectadors (observadors). En aquest sentit, es recomana a les escoles adherir-se a aquesta aplicació o a d'altres de similars.

3.2.

RECOMANACIONS PER A L'AGRESSOR

Quan es demana als agressors els perquè de la seva conducta solen respondre amb evasives. Tendeixen a minimitzar el maltractament i solen manifestar que no tenien cap intenció de fer mal, en tot cas només de divertir-se i de fer divertir els espectadors.

Quan els espectadors han estat assetjats per altres persones, en altres espais i circumstàncies, és freqüent que les seves respostes s'expressin des d'un cert sentiment de venjança.

Sovint les persones reproduïm els aprenentatges que hem rebut: «A mi m'ho van fer passar malament, doncs ara em toca a mi fer-ho passar malament». Fins i tot es pot donar el cas que no hi hagi cap intencionalitat venjativa per part de l'agressor, sinó que simplement reproduceixi l'aprenentatge après, sense gaire consciència de perjudici cap a la víctima.

3.2.1. PRENDRE CONSCIÈNCIA

- ▶ Cal trobar un adult referent que tingui o pugui tenir certa autoritat moral respecte a l'agressor (professor, familiar, professional...) per tal d'informar-lo, sensibilitzar-lo i, en el millor dels casos, formar-lo sobre les conseqüències i seqüeles que el maltractament pot causar a la víctima, conseqüències immediates que poden ser greus fins a arribar a l'autolesió o els intents de suïcidi, i seqüeles que poden ser també greus i que poden abocar, entre d'altres, a un trastorn d'estrès posttraumàtic.
- ▶ Cal informar l'agressor de les conseqüències legals que poden tenir les seves accions, a més de les escolars, familiars i socials en general.
- ▶ Cal ajudar l'agressor perquè prengui consciència de les lesions físiques o psicològiques que pot causar i encaminar-lo per tal que adopti compromisos de reparació i de perdó cap a la víctima i els seus familiars.
- ▶ Cal ajudar l'agressor perquè ell i els seus pares acceptin les directrius de l'escola sobre les accions preventives, reparatives i dissuasives que s'hagin previst.
- ▶ Cal ajudar l'agressor perquè, si és el cas, deixi de col·laborar o de relacionar-se amb altres agressors o espectadors que hagin pogut participar en les situacions de maltractament cap a la víctima.
- ▶ Cal ajudar l'agressor perquè informi, sensibilitzi o contacti amb altres agressors o espectadors actius, per poder ser informats i, si és el cas, advertits, per les autoritats escolars competents.

3.3. RECOMANACIONS PER A L'ESCOLA

3.3.1. PRENDRE CONSCIÈNCIA

L'assetjament/ciberassetjament no és només una agressió generada per un menor contra un altre. El grup hi tindrà un paper fonamental. Les persones pertanyents al grup poden participar-hi assumint un rol d'observador, de testimoni passiu, de testimoni actiu, de col·laborador o d'incitador de l'assetjament. Aquests rols no són excloents entre ells, ni tampoc estàtics en el temps (Horno i Romeo, 2017).

En una situació d'assetjament/ciberassetjament, es tracta, en primer lloc, d'identificar, tant com sigui possible, tots els actors participants: víctima, agressors, espectadors actius i espectadors passius, però també les seves famílies. Caldrà definir respostes per a cadascun dels actors. Caldrà, pel que fa a la víctima, conèixer en detall les agressions i les seves tipologies de la manera més objectiva possible. Pel que fa als agressors, caldrà citar-los per contrastar el seu testimoniatge i verificar les seves accions. Amb relació als espectadors actius i passius caldrà, així mateix, citar-los per escoltar el seu relat i alhora el seu nivell de complicitat en els actes ocorreguts. Finalment, caldrà citar totes les famílies per informar-les, sensibilitzar-les i poder establir compromisos conjunts que facilitin l'extinció de les conductes d'assetjament.

Les situacions de burla, maltractament o intimidació no són excepcionals a les escoles. Les dades aportades per diferents estudis ho confirmen:

- ▶ El 52% dels estudiants de 10 a 17 anys ha sofert algun tipus de violència o intimidació (Save The Children, 2018).
- ▶ Un 12% dels estudiants de set països europeus han estat víctimes de ciberassetjament (Mascherani i Ólafsson, 2014).
- ▶ Les conductes d'autolesió i els pensaments de suïcidi es produeixen en un 10% dels alumnes que són víctimes d'assetjament escolar (Fundación Anar i Fundación Mutua Madrileña, 2017).
- ▶ La majoria dels alumnes de primera ensenyança que han estat víctimes d'assetjament manifesten que el maltractament s'ha produït en el context de l'escola (entre un 63% i un 84%). En el cas del ciberassetjament i en la primera ensenyança, els alumnes manifesten que el maltractament s'ha produït fora de l'escola (77%). Entre el 7% i el 13% d'aquests mateixos alumnes manifesten, així mateix, que han estat víctimes tant d'assetjament com de ciberassetjament.
- ▶ En el cas dels alumnes de segona ensenyança (fins a 16 anys o més), entre el 60% i el 82% manifesten que han estat víctimes de maltractament en el context de l'escola. En el cas del ciberassetjament, un 70% dels casos afirmen que el maltractament s'ha produït descontextualitzat de l'escola. Entre un 7% i un 18% d'aquests alumnes manifesten, així mateix, que el maltractament s'ha produït tant en el context escolar com per ciberassetjament (Enquesta de convivència escolar d'Andorra, 2019).
- ▶ Les víctimes d'assetjament escolar i ciberassetjament augmenten amb l'edat: en la franja 16-17 anys hi ha més estudiants intimidats que en la franja 12-13 anys (Amalgama7 i Fundació Privada Portal, 2019).
- ▶ Un 23% dels estudiants de 10 a 17 anys han participat en algun tipus de violència o humiliació (Save The Children, 2018).

3.3.2. OFERIR RESPOSTES ÀGILS I EFICACES

- ▶ El primer objectiu quan es produeix una situació de maltractament, assetjament o intimidació és que la víctima la comuniqui als adults referents.

- El segon objectiu, i no menys important, és que quan la víctima ha comunicat l'agressió, aquesta reverteixi en el temps més curt possible. En relació amb aquesta situació, cal tenir en compte que gairebé 7 de cada 10 alumnes que són víctimes de maltractament ho comuniquen a un adult referent: gairebé el 40% n'informen els pares i el 30% restant, l'escola (Amalgama7 i Fundació Privada Portal, 2019).

Contràriament al que sembla, la majoria de les víctimes tendeixen a explicar-ho. El 86% consideren que ha servit, i el 14% restant considera que no ha servit de res explicar-ho.

Algunes víctimes i les seves famílies consideren que el fet de posar en coneixement les accions d'assetjament a la direcció de l'escola no sempre comporta que es trobin solucions immediates i/o eficaces. Aquesta situació, quan es produeix, té l'efecte pervers de victimitzar doblement les víctimes (Save The Children, 2018).

A Andorra, i en el cas dels alumnes de primera ensenyança, un 56% n'informa els pares, un 44,5% ho comunica als seus docents i un 37% ho explica als amics. En els alumnes de segona ensenyança, canvia l'ordre i la proporció, atès que un 47% ho confia en primer lloc als amics, un 40% ho relata als pares i, finalment, un 24% ho comunica als docents (Enquesta de convivència escolar d'Andorra, 2019).

Cal tenir en compte que a Europa diverses escoles han estat condemnades judicialment per l'assetjament escolar o el ciberassetjament sofert per algun dels seus alumnes. Òbviament, hi ha moltes coses a fer abans de posar el cas en mans de la justícia, però tampoc no s'ha d'excloure l'opció d'acudir-hi si la situació ho requereix. Rebellar-se a l'assetjament implica, essencialment, explicar-ho a altres amics, als pares, als professors, a altres adults (fins i tot als pares dels suposats assetjadors), i naturalment, si és necessari, també a la justícia.

3.3.3. LA PREVENCIÓ

- ▶ Seria molt convenient que les escoles poguessin disposar o elaboressin un protocol intern de prevenció de l'assetjament escolar o ciberassetjament en què es relatessin, entre altres aspectes, els passos a seguir en el cas que alguna vegada hi hagi un maltractament o un assetjament.
- ▶ En aquest sentit, el Decret de prevenció i tractament de situacions d'assetjament escolar als centres educatius del Principat d'Andorra descriu, a l'article 9, les mesures de prevenció de l'assetjament escolar que han d'impulsar els centres educatius, adreçades als diferents membres de la comunitat educativa:
 - a) Fomentar la participació activa dels pares en el si dels centres educatius.
 - b) Potenciar les vies de participació dels alumnes i dels seus pares en la gestió del centre escolar, d'acord amb el que estableix el marc legal educatiu.
 - c) Establir una relació de confiança i de diàleg amb els alumnes.
 - d) Aplicar programes d'educació socioemocional i d'educació intercultural.
 - e) Implementar mesures encaminades a millorar la convivència del centre en general i de l'aula en particular.
 - f) Promoure metodologies cooperatives i activitats destinades a parlar específicament del tema.
 - g) Promoure activitats per informar els alumnes sobre els perills derivats del mal ús de les noves tecnologies.
 - h) Avaluar de manera periòdica el clima escolar de les aules i del centre.

-
- ▶ Així mateix, seria molt convenient que els agressors i els observadors fossin ben informats dels passos que l'escola seguirà en cas que es detecti l'autoria o coautoria de fets que puguin ser tipificats d'assetjament escolar o de ciberassetjament.
 - ▶ Seria molt necessari que les escoles es poguessin dotar de temps, de mitjans (informàtics, de realitat virtual, etc.), de programes específics, de docents i de professionals especialitzats a fi de reduir la casuística existent i poder atendre, si fos el cas, els alumnes i les famílies afectats.

3.4.

RECOMANACIONS PER A LA FAMÍLIA DE LA VÍCTIMA

3.4.1. PRENDRE CONSCIÈNCIA

- Cada persona, en funció de les seves característiques i de la seva resistència a la frustració, serà més o menys tolerant i més o menys sensible a les «bromes» dels altres. Per exemple, per a unes persones el fet de ser rebatejades amb un malnom pot no comportar cap problema, fins i tot pot ser motiu d'orgull; per a d'altres, en canvi, el mateix malnom serà viscut com una ofensa i, fins i tot, com un insult.

Com viuen els fills una «broma»?

Com la viuen les mares, els pares i els germans?

Es tracta d'una interacció, d'una complicitat inofensiva entre amics o, al contrari, es tracta d'un menyspreu, d'una ofensa objectiva que pot esdevenir reiterada en el temps?

- De vegades, l'alumne no serà només objecte d'assetjament escolar per part dels seus companys d'escola, sinó que pot ser-ho també per part de membres de la seva família. És el cas, freqüent, dels germans, alguns dels quals voldran expressar la seva superioritat per mitjà de la ridiculització o de l'agressió física, del monopoli del comandament a distància del televisor, de l'acaparament de l'ordinador i els jocs informàtics, de la roba, dels diners de la setmanada dels pares o dels estalvis de la víctima, etc.

3.4.2. CAL EVITAR

DONAR CONSELLS PERILLOsos I ESTRESSANTS

Hi ha mares i pares que, quan són informats, de vegades pel mateix fill, que és objecte o víctima de maltractament per part d'un altre company de classe, li recomanen que es rebel·li i que retorni l'agressió amb una altra agressió.

Aquesta indicació, encara que benintencionada, no sol tenir èxit, atès que una de les condicions que experimenten els alumnes que són assetjats és que «hi ha un desequilibri de poder que provoca que la víctima no pugui defensar-se» (Olweus, 1998).

Aquesta indicació familiar pot esdevenir perillosa des d'un punt de vista de baralles i lesions, però també pot augmentar considerablement l'estrès de la víctima, i per tant, afectar la seva autoestima.

PRESENTAR-SE COM UN MODEL A SEGUIR

Hi ha mares i pares que tendeixen a donar respostes ràpides, a trobar solucions fàcils a problemes complexos que, generalment, en el moment que es detecten, ja fa temps, de vegades molt de temps, que s'estan gestant.

Hem de considerar que majoritàriament les víctimes reaccionen amb por, amb sentiments de vergonya i d'humiliació pel procés d'assetjament viscut. És fonamental que la víctima pugui confiar els seus temors i la seva situació als seus adults de referència, en aquest cas a les seves figures parentals. Si els pares es presenten com un model de fortalesa, des d'un excessiu virtuosisme, des de l'aparença de saber i de tenir totes les respostes, poden contribuir, encara que involuntàriament, a accentuar els sentiments d'inferioritat de la víctima. En aquesta situació és important «saber escoltar». Cal decidir i planificar les accions a dur a terme des de l'eficàcia.

ENCARAR-SE DIRECTAMENT AMB ELS AGRESSORS

Hi ha mares i pares que, un cop s'han assabentat de l'assetjament de què és víctima el seu fill, decideixen posar-se en contacte directament amb l'agressor o agressors per tal de dissuadir-los o fins i tot d'amenaçar-los pel seu comportament.

Aquesta resposta no necessàriament tendirà a revertir el comportament de l'agressor i pot generar diverses dificultats, atès que es pot originar un conflicte entre els pares (majors d'edat) i un company de classe del seu fill (menor d'edat). Es pot produir la paradoxa que s'acabi confonent i acusant la part maltractada de maltractadora.

3.4.3. QUÈ PODEM FER?

- ▶ Si la mare, el pare o el tutor legal detecten una possible situació d'assetjament escolar, en primer lloc l'han de comunicar a la direcció del centre escolar.
- ▶ És competència del centre escolar convocar un equip d'intervenció que, en primer lloc, recopili el màxim d'informació possible per tal de verificar, o no, la situació d'assetjament denunciada.
- ▶ És competència del centre escolar entrevistar-se amb tots els alumnes implicats (víctima, agressor/s, espectador/s).
- ▶ És competència del centre escolar entrevistar-se amb les famílies de tots els alumnes implicats i amb altres fonts d'informació possibles que es considerin rellevants.
- ▶ Si es confirma l'assetjament, és competència del centre escolar obrir un expedient, comunicar els fets a les autoritats educatives competents i elaborar un pla d'intervenció per part de l'equip docent en el termini màxim de cinc dies hàbils.
- ▶ La família de la víctima ha d'estar informada de tot aquest procés per tal de, si així ho considera, presentar la denúncia corresponent.

3.5.

RECOMANACIONS PER A LA FAMÍLIA DE L'AGRESSOR

3.5.1. PRENDRE CONSCIÈNCIA

Una de les reaccions que solen tenir les mares i els pares dels agressors, quan són informats per l'escola o pels pares de la víctima, és la sorpresa i, en molts casos, fins i tot la negació.

És important que els pares de l'agressor compreguin que no es pretén fer un judici moral en termes de si el seu fill és un bon noi o un mal noi, sinó d'expressar una voluntat d'ajuda per tal de trobar la millor manera de reconduir el comportament de l'agressor i, en tot cas, de descobrir les possibles causes que el motiven, com ara: haver estat víctima en un temps anterior, tenir dificultats de gestió emocional, imitar determinats models familiars o tenir trastorns conductuals, entre d'altres.

3.5.2. CAL EVITAR

RESPOSTES NO ADEQUADES

Cal evitar que els pares dels agressors reaccionin des de la negació, la culpabilització, la defensa arbitrària del seu fill o, fins i tot, des de l'agressivitat. En cas que es produeixin aquest tipus de respostes, caldrà fer tot el possible per reconduir-les i, si no s'obté cap èxit, caldrà informar també els progenitors de les conseqüències legals, entre d'altres, que poden tenir aquests actes.

3.5.3. QUÈ PODEM FER?

- ▶ Ajudar els pares per tal que puguin identificar els senyals d'alarma descrits.
- ▶ Ajudar els pares per tal que vulguin interessar-se per les causes més probables de les conductes d'agressió del seu fill.
- ▶ Ajudar els pares per tal que esdevinguin protagonistes en la reconducció dels comportaments inadequats dels seus fills.
- ▶ Ajudar els pares per tal que entenguin la importància de la millora en la comunicació en el seu context familiar.
- ▶ Ajudar els pares per tal que vulguin mantenir una actitud de col·laboració amb l'escola.
- ▶ Ajudar els pares per tal que es plantegin, si és el cas, iniciar una ajuda terapèutica per al seu fill i també de teràpia familiar.

3.5.4. QUÈ HAURÍEM DE TENIR EN COMPTE?

Complementàriament a les mesures educatives i legals exposades i a la determinació i esclariment de les responsabilitats de cadascú, seria convenient:

- ▶ Endegar campanyes preventives i de sensibilització social sobre la problemàtica de l'assetjament, tant pel que fa a l'assetjament escolar com al ciberassetjament.
- ▶ Sensibilitzar, informar i formar les associacions de pares i mares d'alumnes i fomentar un intercanvi d'experiències i de reflexions a l'entorn de l'assetjament escolar i del ciberassetjament.
- ▶ Conèixer les recomanacions de l'Organització Mundial de la Salut (OMS), ja que afirma que «el *bullying* és un important problema de salut pública, atès que les seves conseqüències es prolonguen fins a l'edat adulta».
- ▶ Finalment, considerar que «tant les víctimes, com els agressors, com els espectadors són menors que necessiten ajuda per canviar la seva situació» (Amalgama7 i Fundació Privada Portal, 2019).

4.

DECRET DEL 5-10-2016
DE PREVENCIÓ I TRACTAMENT DE
SITUACIONS D'ASSETJAMENT
ESCOLAR ALS CENTRES EDUCA-
TIUS DEL PRINCIPAT D'ANDORRA

EXPOSICIÓ DE MOTIUS

D'acord amb el que preveuen la Constitució i la Convenció sobre els drets de l'infant, els poders públics han de posar tots els mitjans necessaris per garantir que els menors gaudeixin plenament dels drets fonamentals a la integritat física i moral així com a la intimitat, a l'honor i a la pròpia imatge. No obstant això, no n'hi ha prou de reconèixer aquest dret per tal que es faci efectiu sinó que el Govern ha de proveir els recursos humans i materials necessaris i ha d'establir els mecanismes pertinents que permetin prevenir, detectar i resoldre qualsevol actuació que els vulneri.

L'assetjament, de manera genèrica, queda tipificat com a delicte en l'article 139 bis del nostre Codi Penal. Una de les múltiples formes que pot prendre aquest assetjament és l'assetjament escolar.

Cal considerar l'assetjament escolar com un fenomen que vulnera de manera directa els drets fonamentals esmentats anteriorment i que té greus repercussions sobre els alumnes, les famílies i els centres educatius. A més a més, cal destacar que es tracta d'un fenomen complex i difícil d'identificar, en ser les relacions entre alumnes un àmbit sovint tancat o ocult als adults. De vegades són conductes obertes i visibles però en la majoria dels casos l'assetjament escolar es manifesta amb actuacions amagades i sovint infravalorades pels adults, que les perceben com a meres bromes o com a comportaments inherents a les relacions entre iguals.

Esdevé imprescindible, a l'hora de detectar actes d'assetjament escolar, que tots els membres de la comunitat educativa (direcció de centre, personal docent i no docent, famílies, etc.) siguin curosos davant de canvis sobtats de comportament o de rendiment escolar dels alumnes i que hi hagi una certa fluïdesa en la comunicació entre ells sobre el que observen.

Un bon treball de prevenció que permeti millorar la convivència en els centres educatius, juntament amb la presa de consciència de l'existència del fenomen d'assetjament escolar, hauria de minimitzar-ne els riscos d'aparició. Tanmateix, l'aplicació d'aquestes mesures no garanteix que no es puguin donar situacions puntuals de maltractament entre alumnes.

Per aquest motiu es publica aquest Decret, treballat i consensuat entre els tres sistemes educatius presents al Principat d'Andorra, que estableix un protocol d'actuació comú a tots els centres escolars del país, amb l'objectiu de poder respondre de manera immediata davant d'un cas d'assetjament escolar. Aquest Decret pretén, doncs, homogeneïtzar els procediments que apliquen els centres del país en el tractament de casos d'assetjament escolar.

Cal esmentar que, malgrat que els destinataris del protocol siguin totes les escoles d'Andorra, es vol fer especial èmfasi en el rol primordial de les famílies com a agents implicats en tot el procés, des de l'inici fins al final, ja que són el primer referent i model de l'alumne a nivell de l'educació emocional i en valors.

Finalment, les institucions públiques tenen l'obligació de recollir i analitzar periòdicament les dades sobre l'assetjament escolar als centres del Principat d'Andorra, amb la finalitat de regular-ne les accions de prevenció i el tractament.

CAPÍTOL I

DEFINICIÓ I CARACTERÍSTIQUES DE L'ASSETJAMENT ESCOLAR

Article 1. *Objecte*

Aquest Decret té com a objecte regular les actuacions i els procediments que els centres educatius del Principat d'Andorra han de seguir davant d'una situació d'assetjament escolar.

Article 2. *Definició*

L'assetjament escolar és una conducta de persecució física i/o psicològica que realitza un alumne contra un altre, que escull com a víctima de repetits atacs. Aquesta acció, negativa i intencionada, situa la víctima en una posició de la qual difícilment pot sortir pels seus propis mitjans. La continuïtat d'aquestes relacions provoca en les víctimes efectes clarament negatius: descens de l'autoestima, estats d'ansietat i quadres depressius, cosa que dificulta la seva integració en el medi escolar i el desenvolupament normal dels aprenentatges. (Dan Olweus, 1983)

Article 3. *Àmbit d'aplicació*

Aquest Decret pretén regular les situacions d'assetjament escolar que es desenvolupen en l'àmbit escolar i es dona entre alumnes del mateix centre educatiu. En cas que la víctima i l'agressor provenguin de centres o sistemes educatius diferents o que l'assetjament es doni fora del recinte o de l'horari escolar o mitjançant els entorns virtuals, es

considera igualment imprescindible ajudar i acompanyar els alumnes concernits, mitjançant la col·laboració entre els centres o els sistemes educatius.

Article 4. Parts implicades

- a) Agressor: és qui comença l'assetjament i hi pren part activa. Pot actuar sol, però generalment busca el suport del grup i el fa còmplice dels seus actes.
- b) Víctima: és vulnerable i un objectiu fàcil, es troba aïllada i ocupa la posició més baixa de la jerarquia social del grup. Necessita ajuda per sortir de la situació, ja que és incapaç de defensar-se davant d'un agressor.
- c) Espectador: reforça la violència de l'agressor mitjançant el seu suport, mantenint el silenci, animant-lo o fent veure que ignora l'assetjament.

Article 5. Tipologies d'assetjament

Existeixen 4 tipologies d'assetjament, que es poden donar per separat o combinades entre elles:

- a) Assetjament físic: pegar, utilitzar armes, amagar, robar, trencar coses d'un altre, assetjament sexual, etc.
- b) Assetjament verbal: amenaçar, insultar, posar malnoms, fer circular rumors, fer insinuacions de caràcter sexual, etc.

c) Exclusió social: no deixar participar, excloure, ignorar, etc.

d) Ciberassetjament: fer circular rumors, insultar, excloure, etc., utilitzant mitjans específics com ara el telèfon mòbil, les xarxes socials, internet, etc.

Article 6. Àmbits d'actuació

Els àmbits d'actuació s'organitzen en dos nivells: la prevenció i el tractament dels casos d'assetjament escolar.

CAPÍTOL II

LA PREVENCIÓ

Article 7. Finalitat de la prevenció

La prevenció té per finalitat evitar que es puguin donar situacions d'assetjament escolar, que impliquen necessàriament conseqüències negatives sobre els alumnes, les seves famílies i els centres educatius. Cal que aquesta prevenció es desplegui en tots els nivells educatius.

Article 8. Mesures de prevenció impulsades des de l'àmbit institucional

Les institucions del país han d'impulsar, entre altres, les mesures següents en prevenció de l'assetjament escolar, adreçades als diferents membres de la comunitat educativa:

- a) Dur a terme campanyes informatives de sensibilització sobre la problemàtica de l'assetjament escolar.
- b) Dur a terme campanyes informatives de sensibilització sobre els perills de la utilització de les noves tecnologies.
- c) Formar de manera específica els equips directius i psicopedagògics, el professorat i la resta de personal dels centres educatius sobre aquesta temàtica.
- d) Sensibilitzar i donar informació a l'alumnat sobre aquesta temàtica.

e) Dur a terme enquestes regulars, a nivell nacional, sobre el clima escolar en els centres educatius del país.

f) Fomentar, en el marc de les associacions de pares i mares d'alumnes, l'intercanvi d'informació, experiències i reflexions a l'entorn del tema.

g) Potenciar les relacions i la comunicació entre els centres escolars i les famílies, i molt concretament els procediments i actuacions que s'han de seguir en cas d'assetjament escolar.

Article 9. Mesures de prevenció impulsades des dels centres educatius

Els centres educatius han d'impulsar, entre altres, les mesures següents de prevenció de l'assetjament escolar, adreçades als diferents membres de la comunitat educativa:

a) Fomentar la participació activa dels pares en el si dels centres educatius.

b) Potenciar les vies de participació dels alumnes i dels seus pares en la gestió del centre escolar, d'acord amb el que estableix el marc legal educatiu.

c) Establir una relació de confiança i de diàleg amb els alumnes.

d) Aplicar programes d'educació socioemocional i d'educació intercultural.

e) Implementar mesures encaminades a millorar la convivència del centre en general i de l'aula en particular.

f) Promoure metodologies cooperatives i activitats destinades a parlar específicament del tema.

g) Promoure activitats per informar els alumnes sobre els perills derivats del mal ús de les noves tecnologies.

h) Avaluar de manera periòdica el clima escolar de les aules i del centre.

CAPÍTOL III

TRACTAMENT DE LES SITUACIONS D'ASSETJAMENT ESCOLAR

Article 10. Equip d'intervenció

Cada centre escolar ha de preveure, en el seu Reglament de règim intern o Pla de convivència o document equivalent, un equip d'intervenció que s'activa davant d'un possible cas d'assetjament escolar. La missió d'aquest equip d'intervenció és confirmar o no la sospita i, en cas de confirmació, establir, coordinar i fer el seguiment de les accions que es duran a terme al llarg de tot el procés. Aquest equip ha d'estar format, com a mínim, pels professionals següents:

- ▶ Els mestres/professors tutors de la víctima i de l'agressor.
- ▶ El psicopedagog / el psicòleg escolar / l'orientador escolar.
- ▶ L'equip directiu.

L'equip directiu pot incorporar a l'equip d'intervenció qual-sevol altre membre de la comunitat educativa, si ho considera oportú.

Article 11. El pla d'intervenció

El pla d'intervenció és el document que ha d'incloure les funcions de cada un dels membres de l'equip, les accions que es duran a terme (entrevistes amb els agents implicats,

activitats de tutoria, etc.) així com la temporització prevista. En qualsevol cas, aquestes actuacions s'han d'ajustar als diferents condicionants que configuren el cas d'assetjament escolar i han d'incloure com a mínim:

- ▶ Respecte a l'alumne assetjat: protecció, suport terapèutic o mesures educatives.
- ▶ Respecte a l'alumne assetjador: atenció individualitzada, suport terapèutic o mesures educatives.
- ▶ Respecte al grup classe: pràctiques restauratives i reforç en la cohesió del grup.
- ▶ Respecte a les famílies: informació, suport i orientació.

Article 13. *Detecció i indicadors de detecció*

Tots els membres de la comunitat educativa poden detectar situacions d'assetjament escolar. S'adjunta en Annex 1 un llistat d'indicadors de risc que pretén facilitar la detecció de possibles casos d'assetjament escolar i és important que totes les persones que estan en contacte amb els alumnes en siguin coneixedores. Cal tenir present, però, que un canvi de comportament detectat per aquests indicadors no serà sempre una situació d'assetjament escolar, sinó que pot posar en evidència altres situacions d'infants en risc.

Article 14. *Notificació d'una sospita d'assetjament escolar*

La persona que detecta una possible situació d'assetjament escolar l'ha de comunicar a la direcció del centre.

Article 15. *Tractament de la sospita / del cas d'assetjament escolar*

- a) La direcció del centre, una vegada informada, convoca l'equip d'intervenció.
- b) L'equip d'intervenció recopila informació a través de diferents fonts:
 - ▶ Document d'indicadors de risc, adjunt en annex 1.
 - ▶ Entrevista a l'alumnat implicat (víctima, agressor/s).
 - ▶ Entrevista al grup espectador, si escau.
 - ▶ Entrevista a professionals del centre educatiu.
 - ▶ Entrevista a les famílies dels alumnes implicats.
 - ▶ Altres fonts d'informació rellevant que puguin ser d'interès per a la gestió de la situació.

c) L'equip d'intervenció analitza la informació recollida i determina la confirmació o no d'un cas d'assetjament escolar i la seva gravetat, tenint en compte la tipologia, la freqüència i la naturalesa de les agressions, del nombre d'agressors o de víctimes, dels mitjans utilitzats, etc.

Si no es confirma:

- ▶ Arxiu del cas i reforç al centre educatiu de les mesures de prevenció.

Si es confirma:

- ▶ Obertura d'un expedient.
- ▶ Comunicació de la situació d'assetjament escolar al responsable del sistema educatiu corresponent així com a l'Àrea d'Inspecció i Avaluació Educativa del ministeri encarregat de l'educació, mitjançant el formulari previst a aquest efecte (Annex 2).
- ▶ En funció de la gravetat dels fets, addicionalment, denúncia al Servei de Policia, havent advertit prèviament la família de l'agressor.
- ▶ Elaboració del pla d'intervenció per part de l'equip d'intervenció en el termini màxim de 5 dies hàbils.

- ▶ La direcció del centre convoca les famílies dels alumnes implicats per presentar el pla d'intervenció. En el cas de les famílies de les víctimes, cal informar-les del seu dret a denunciar la situació a la policia.

d) L'equip d'intervenció executa el pla d'intervenció i valora l'impacte de les accions als 30 dies. En funció d'aquesta valoració, l'equip determina el següent:

Si es resol el conflicte:

- ▶ Arxiu del cas i reforç de les mesures preventives.
- ▶ Comunicació del tancament de l'expedient al responsable del sistema educatiu corresponent i a l'Àrea d'Inspecció i Avaluació Educativa del ministeri encarregat de l'educació, per part de l'equip directiu del centre, mitjançant el formulari previst a aquest efecte (Annex 3).

Si no es resol el conflicte:

- ▶ Continuació del desenvolupament del pla d'intervenció implementant, si escau, noves mesures, valorant l'impacte de les accions cada 30 dies.
- ▶ En cas d'agreujament de la situació o de prolongació en el temps, denúncia al Servei de Policia, sempre que no s'hagi tramitat la denúncia amb anterioritat.

Article 16. Seguiment del cas d'assetjament escolar per part de l'Àrea d'Inspecció i Avaluació Educativa

Tenint en compte les funcions de l'Àrea d'Inspecció i Avaluació Educativa (AIAE) del ministeri encarregat de l'educació en relació amb la supervisió del compliment del marc legal i la garantia del respecte dels drets i el compliment dels deures i obligacions de tots els membres de la comunitat educativa, el rol de l'inspector d'educació en el seguiment d'un cas d'assetjament escolar és el següent:

- ▶ Un cop rebut el formulari de notificació d'obertura d'un cas d'assetjament escolar, l'inspector d'educació assignat al centre educatiu obre un expedient administratiu i pren coneixement del pla d'intervenció elaborat pel centre.
- ▶ Durant el desenvolupament del pla d'intervenció, l'inspector d'educació controla la implementació de les accions fixades per l'equip d'intervenció, la seva efectivitat, així com que es respecti la temporització establerta i fa les propostes de millora corresponents.
- ▶ En cas de detectar-se la degradació de la situació o l'incompliment del pla d'intervenció establert, l'inspector, si ho considera oportú, comunica el cas a la direcció del Departament encarregat de la inspecció educativa.

- Una vegada resolta la situació, i després de rebre de la direcció del centre el formulari previst a aquest efecte, l'inspector d'educació tanca l'expedient administratiu.

Article 17. Recollida, tractament i comunicació de les dades sobre l'assetjament escolar

El Departament encarregat de la inspecció educativa recull i analitza periòdicament les dades sobre l'assetjament escolar als centres del Principat d'Andorra, amb la finalitat de regular-ne les accions de prevenció i el tractament.

- a) Al llarg del curs escolar, els inspectors d'educació extreuen les dades més rellevants sobre els casos d'assetjament notificats pels centres i les consignen en un registre previst a tal efecte.
- b) L'AIAE analitza les dades consignades i n'extreu conclusions.
- c) Al final del curs escolar, l'AIAE comunica a la direcció del Departament encarregat de la inspecció educativa les conclusions extretes, acompanyades de propostes de millora.

SI VIVIU ALGUNA SITUACIÓ DE RISC O US CAL MÉS INFORMACIÓ

Govern d'Andorra, Ministeri d'Educació i Ensenyament Superior, www.educacio.ad i www.infoeducacio.ad (educacio@govern.ad).

Ministeri d'Educació i Ensenyament Superior. Pla de prevenció de l'assetjament escolar (2019-2022), Programa: Contra el Bullying... #AJUDING. www.govern.ad

Departament d'Infància, Adolescència i Joventut (infancia@govern.ad).

Plataforma app b-resol, aplicació gratuïta per alertar els docents sobre l'assetjament escolar (www.b-resol.com)

MÉS INFORMACIÓ

Us oferim a continuació una selecció de recursos que es troben a la xarxa en els quals trobareu informació sobre diversos aspectes que hem tractat (seguretat, prevenció...):

Ministère de l'Éducation Nationale, de la Jeunesse et des Sports del Govern de França. Recursos per a la prevenció i detecció de l'assetjament escolar.

<https://www.education.gouv.fr/non-au-harcelement>

Recursos pedagògics de la xarxa francesa Canopé per a la lluita contra l'assetjament escolar.

<https://www.reseaucanope.fr/climatscolaire/agir/axeld/prevention-desviolences/themeld/harcelement.html>

Xarxa Eduscol. Recursos sobre assetjament escolar i la seva prevenció.

<https://eduscol.education.fr/974/le-harcelement-entre-eleves>

Assetjament escolar a les xarxes socials. Recursos per a la prevenció.

<https://www.ciberbullying.com/cyberbullying/>

Bullying. Prevenció del bullying, recursos per a docents i famílies. <https://bullying.cat/>

Associació No al acoso escolar. www.noalacoso.org

Associació Espanyola per a la Prevenció de l'Assetjament Escolar (AEPAE). www.aepae.es

Fundació ANAR i Fundació Mutua Madrileña. Programa No al bullying. www.anar.org

Fundació FC Barcelona. Programa contra el *bullying* a les escoles. www.fundacio.fcbarcelona.cat

Joc en línia «Com visc els meus conflictes» (de Grec Xarxa, a l'apartat Meiatk). www.grecxarxa.org

Programa PDA (#PDABullying). www.pdabullying.com

Recursos per a la prevenció i detecció davant l'assetjament escolar (*bullying*) (espai del Canal E-Joventut del Departament de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya). www.ejoventut.gencat.cat

Save The Children (Yo a eso no juego: bullying y ciberbullying en la infancia). www.savethechildren.es

Stop Cyberbullying. www.stopciberbullying.org

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Amalgama7 i Fundació Privada Portal (2019). «Bullying i ciberbullying: accions i percepcions d'alumnes escolaritzats d'entre 12 i 17 anys». *VI Jornada tècnica de prevenció i d'atenció a adolescents en risc. Del bullying al ciberbullying: víctimes?* Barcelona: Cosmocaixa.

Calmaestra, J., Escorial, A., García, P., Del Moral, C., Perazzo, C., Ubrich, T. (2016). *Yo a eso no juego. Bullying y ciberbullying en la infancia*. Madrid: Save the Children.

Fundación ANAR. (2017). *Estudio sobre acoso escolar y ciberbullying según los afectados*. Madrid: Fundación ANAR; Fundación Mutua Madrileña.

Casals, A., Martorell, M., De la Cruz, M., Morillas, E., Sabaté, L. (2019). *El bullying des de la mirada dels adolescents i els experts*. Barcelona: Fundació FC Barcelona; Adolescents.cat.

Institut d'Estudis Andorrans (2019). *Enquesta de convivència escolar d'Andorra*. Andorra: Govern d'Andorra.

Horno i Ferreres (2016). Citat a Horno i Romeo (2017), «Las familias ante el acoso escolar». *Revista de Estudios de Juventud*, 115. Jóvenes: 'bullying' y 'ciberbullying'.

Horno, P., Romeo, F. J. (2017). «Las familias ante el acoso escolar». *Revista de Estudios de Juventud*, 115. Jóvenes: 'bullying' y 'ciberbullying', p. 139-152.

Mascherani, G., Ólafsson, K. (2014). *Net children go mobile: risks and opportunities. Second edition*. Milà: Educatt.

Van Geel, M., Toprak, F., Goemans, A., Zwaanswijk, W., Vedder, P. (2017). «Are youth psychopathic traits related to bullying? Meta-analyses on callous-unemotional traits, narcissism, and impulsivity». *Child Psychiatry & Human Development*, 48(5), 768-777.

Olweus, D. (1998). *Conductas de acoso y amenazas entre escolares*. Madrid: Morata.

Organización Mundial de la Salud (OMS) (2002). *Informe mundial sobre la violencia y la salud: resumen*. Washington, DC: Organización Panamericana de la Salud, Oficina Regional para las Américas de la Organización Mundial de la Salud.

Organización Mundial de la Salud (OMS) (2010). Citat a Stefanos i Dankmeiger (2017), «Diarios sobre el *bullying*: un documental acerca del acoso escolar». *Revista de Estudios de Juventud*, 115. Jóvenes: 'bullying' y 'ciberbullying'.

Ortega, R. (2005). Intervención con los alumnos. *IX Encuentro Internacional Violencia y Escuela*. València: Centro Reina Sofía para el estudio de la violencia.

Salmerón, M. A., Inostroza, C. (2016). «Repercusiones sobre la salud del maltrato entre iguales: acoso escolar y ciberacoso». *Revista de Estudios de Juventud*, 115. Jóvenes: 'bullying' y 'ciberbullying', p. 195-206.

Save The Children (2018). «Yo a eso no juego. *Bullying y ciberbullying en la infancia*».
https://www.savethechildren.es/sites/default/files/imce/docs/yo_a_eso_no_juego.pdf

UNESCO (2020). *What you need to know about school violence and bullying*.
<https://en.unesco.org/news/what-you-need-know-about-school-violence-and-bullying>

Fundació
Crèdit Andorrà

més de 30 anys al servei de les persones

